4. Державний архів Житомирської області, ф. 115, оп. 2, спр. 351.

5. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян-собственников. Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля и 19 августа 1916 года и их влияние на экономическое состояние Южной России. – М., 1917. – 214 с.

6. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. – СПб., 1904.- 282 с.

7. Свод законов Российской империи, дополненный по продолжениям 1906, 1908 и 1910 гг. и позднейшими узаконениями 1911 и 1912 годов. – СПб., 1913. – Т. V–IX. – 2756 с.

8. Свод законов Российской империи. – Кн.3. – Т. X–XIII. – 2130 с.

9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 618, спр. 261.

10. Там само, оп. 616, спр. 49.

11. Там само, оп. 618, спр. 261.

12. Там само, оп. 541, спр. 143.

Олександр ОСТАПЮК *(Любомль)*,
Роман ЗАХАРЧЕНКО *(Київ)*

З ІСТОРІЇ с.ЯРЕВИЩЕ СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ

Одним з найстаріших населених пунктів Старовижівщини є с. Яревище, що займає територію, в основному, на лівому березі р. Прип'ять. Село унікальне своєю хутірською системою.

Територія села, яка розкинулась по довжині більше, як на 10 км, обжита людьми здавна. Це підтверджують дослідження, які проведені у 1985 році археологічним загоном групи «Шельф» Львівського університету імені Івана Франка під керівництвом наукового працівникаАртюха В.С. Розвідками зафіксовано два поселення кам'яного віку на південь від с. Яревище.

На поселенні Яревище – І виявлено переважно крем'яні вироби.Існує припущення, що там могла бути майстерня по виготовленню знарядь праці. Археолог Артюх В.С. відносить ці знахідки до епохи мезоліту (9-5 тис. р. до н. е.).На тому ж місці знайдені фрагменти ліпного посуду доби бронзи (ІІ тис. до н.е.).

Поселення Яревище – ІІ розміщене в урочищі «Городище». Виявлені тут масивні крем'яні знаряддя праці, науковці відносять до епохи фінального палеоліту-раннього мезоліту (13-5 тис. р. до н.е.). Археологічні знахідки знаходяться у фондах Любомльського краєзнавчого музею.[1].

В 1962 році територія населеного пункту обстежена археологом з м. Ленінград Раппопортом П.О. Дослідником тут було виявлено городище під назвою «Городок», розміщене на правому березі р. Прип'ять. Науковець дотримувався думки, що дана пам'ятка – залишки літописного міста Рай, перша згадка про яке - 1287 рік.

Городище розміщене на заболоченому лузі в східній частині села, поблизу Вознесенської церкви. Площадка мала правильну круглу форму, але на час обстеження краї були дуже обсунуті і розриті. Діаметр площадки близько 40 м., висота над рівнем болота – 1,5 м. Культурний шар городища і окольного міста датований XII-XIII ст.[2].

Валів на городищі немає. П. Раппопорт вважає, що літописний Рай являв собою невеликий дерев'яний замок, захищеним з усіх сторін важко прохідним болотом. Поруч було розміщене неукріплене поселення. [3].

Відомий волинський археолог О.Цинкаловський теж ідентифікує місто Рай із городищем в с. Яревище.[4].

Вперше Рай згадується в Галицько-Волинськомулітописі в 1287 році у заповітіволинського князя Володимира Васильковича. Будучи важко хворим, він ще об'їжджав свої міста, серед яких і згадується місто. Можемо припустити, що в Раю він мав свою резиденцію,хоч населений пункт був невеликий, але приваблював князя своєю віддаленістю від більших поселень.

Більшість науковців схиляються до думки, що саме Яревище було літописним Раєм.

Хоча сьогодні існує ще одна версія щодо локалізація м. Рай. Згідно висновків волинських археологів, літописне місто знаходилось в сучасному смт. Шацьк. Проведені тут розкопки в 2009-2013 рр. виявили багатошарове поселення, князівські свинцеві були XI-XII ст., інші речі, що мотивує дослідників до зазначеної версії. Сьогодні дане припущення потребує мати більшу доказову базу.[5].

В 1366 році ця територія була завойована польським королем Казимиром ІІІ і в складі «ратенського клину» відійшла до Холмської землі Польської держави. Територія Ратненського і Любомльського староства мала характер клину, що простягався вздовж Прип'яті на відтинку біля 170 км. в північно-

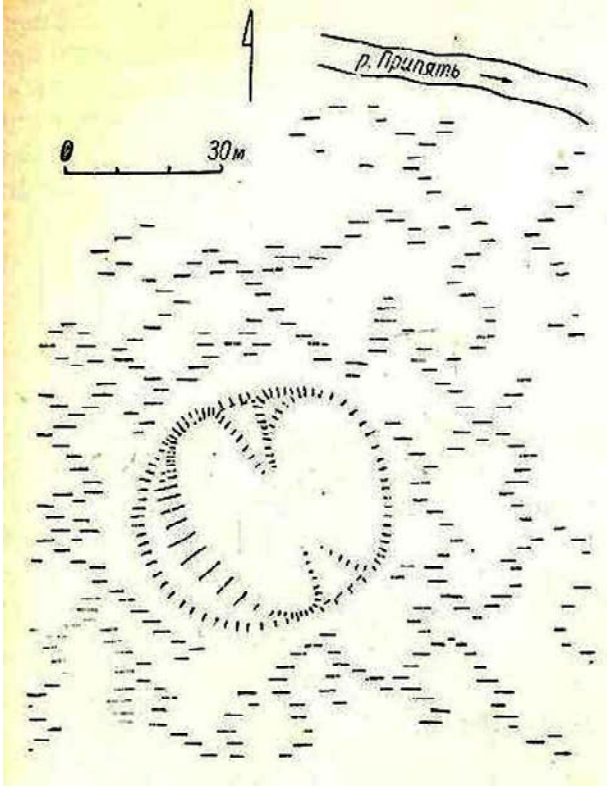

Городище Городок в с. Яревище (Рай) (за П.О. Раппопортом).

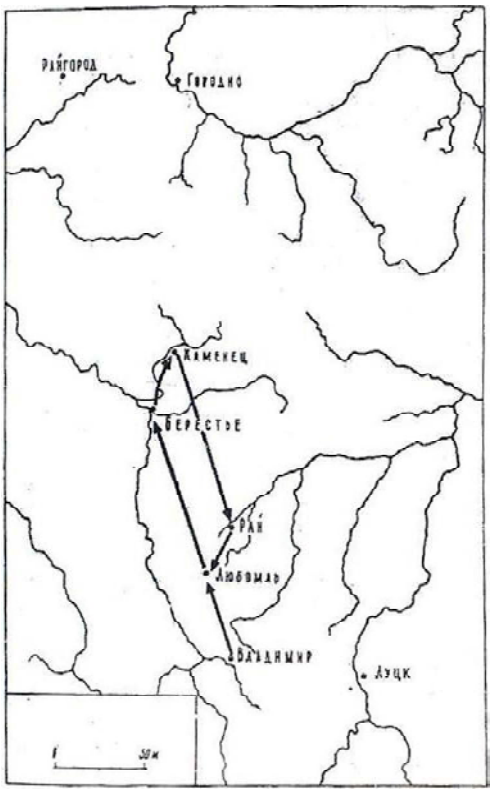

Маршрут походу князя Володимира Васильковича в 1287 р.(за П.О. Раппопортом).

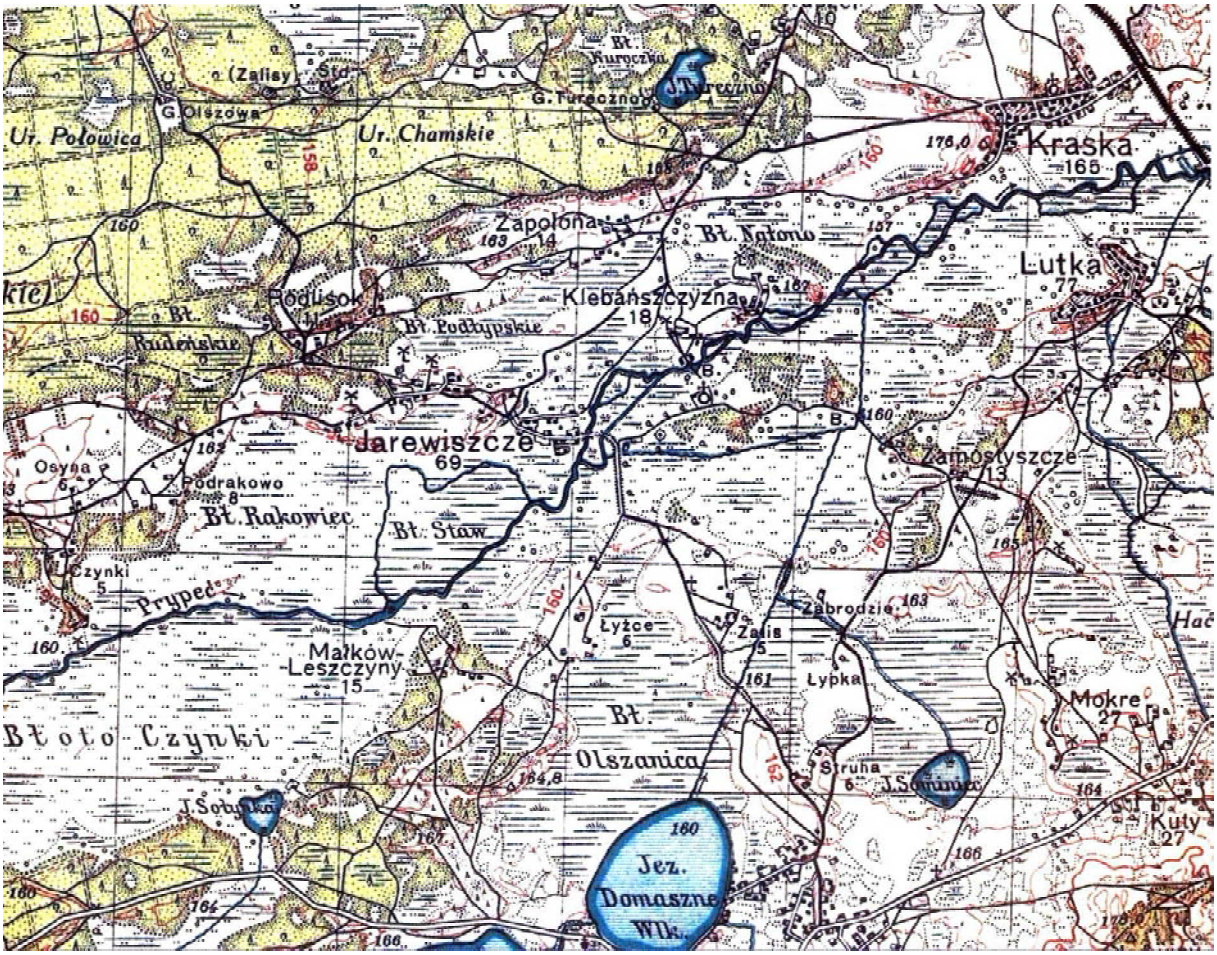

Карта с. Яревище 1933 р.

східному напрямку і закінчувалась біля с. Цир. Цей клин впирався в литовські землі між Пінсько-Турівською і Володимиро-Берестейською православними єпархіями, розділяючи останню на дві окремі частини. Завдання польського короля було роз'єднати клином Литву і Волинь[6].

В 1754 році священик Раколупської церкви представив грамоту короля Августа III, видану у Варшаві 11 грудня 1752 року і підтверджуючийфундушовийзапис князя Олександра Сангушка від 5 травня 1444 року і князя Дмитра-Юрія Корибута Вишневецького, воєводи Белзького і старости Любомльського, від 25 травня 1669 року, виданий в Любомлі на монастир чи церкву в с. ЯревищеЛюбомльського староства. Початковий запис «великого князя» Олександра Сангушка був написаний на слов'янській мовіна монастирському Євангеліє і даний «иноку князю брату Іоакиму». Цеймонастирбувнаділенийпривілеєм, в тому числі, правом рибноїловлі і вирубкилісів у Любомльській і Ратненськійпущі. [7].

Такий же запис був внесений любомльським священиком Василем Булавським в Холмськігродські книги 2 червня 1671 року і випис з них підтверджений уніатським єпископом Я. Сушею в присутності двох священиків.[8].

Село в актових джерелах з'явилось надто пізно, а точніше в 1454 році. З нього походив Андрій Мазух, який писався шляхтичем, міг бути власником села, або ж його частини (мабуть, тимчасовим), бо вже в грошових реєстрах XVI ст. осада виступає як королівська власність. В 1501 році село записане, як покинуте, очевидно частково, бо в 1504 році король Олександр надав парафіяльному костелу Св. Леонарда в Ратно парафію, або дворище по назві Раєвище.[9].

В Раєвищах відбувалися ярмарки, звідки збирали торгове і розділяли порівну між Ратненським і Любомльським староствами, одночасно тут збирали мостове, але вже тільки на рахунок Ратненського староства. Така ж ситуація була і в сусідньому селі Кримно, половина якого належала до Ратненського староства, а інша – до Любомльського староства.[10].

Згідно реєстру податків першої половини XVI ст. с. РаєвищеЛюбомльської парафії, яке приписане до Любомльського замку, сплачувало за півлана 6 грошів. [11].

В 1564 році с. Райовіще сплачувало податку від одного лану 10 грошів, за два водяних млини – 24 гроші, за сад і поля з грядкою – 2 гроші. [12].

З люстрації Любомльського староства за 1564 рік відомо, що в с. Райовищі робітних кметів було 5, які давали чиншу щорічно по 30 грошів (Михно, Юхимець, Гриць, ІванецьТабор, Мацько). Коморник там був один, який давав чиншу в рік 3 гроші. Корчмар чиншу щорічного давав – 4 злотих. Ярмарки, які відбувались на святки,були не дуже вигідні, тому що до староства Ратненського йшла половина в рік. А на любомльський замок доставалось 5 злотих. В Райовищі також став, який на четвертому році дав прибуток 160 флоринів, але якщо виділити третю частину, в рік буде надходити 53 флорини 10 грошів.[13].

По люстрації Любомльського староства за 1570 рік с. Райовіче сплачувало вже податків 14 флоринів і 3 гроші.[14].

В документах XVI ст., які писались на латинській і польській мовах, назва села подається в різних варіантах: Раєвище, Райовище, Райовіще, а в документі за 1599 рік село записане як Яревище. [15].

У документах за 1628 рік згадується війт ЯцькоБагалик із Раєвищ, що був поранений священиком Єрмолою.[16].

Невідомо до якого часу існував православний монастир в с. Раєвищі і церква при ньому Св. Трійці. В 1500 році церква згадується як знищена, правдоподібно – татарами. До того часу вона відносилась до Ратненськоїпротопопії і більше не згадується на протязі XVI ст. У 1603 році вже згадується піп Яревиський, що засвідчує відновлення церкви. [17].

З початку XVII ст. церква стала уніатською і належала до РатненськоїпротопопіїХолмськоїдієцезії, що підтверджує документ про скликання в 1620 році в Ратно «Собору», де був священик з Раєвищ – Кирило.[18].

В документі за 1749 рік, про збір священиків на Генеральну конгрегацію у Білополі, згадується представник церкви Яревищ, яка на той час відноситься до Любомльськоїпротопопії.[19].

У 1794 році ця церква також перебувала у складі Любомльськоїпротопопії.

Під час візитації Любомльського деканату в 1793 році відмічено, що в церкві с. Яревище вівтар був присунутий до стіни, що свідчить про значний вплив на унійні храми католицизму.[20].

З XVIII ст. церква в Яревищах мала назву Воскресіння Господнього.

Після III поділу Польщі в 1795 році село, як і вся Волинь, відійшло до Російської імперії. Російська влада насильно почала переводити уніатські церкви в православ'я. Священик церкви с.Яревище Федір Павлович під тиском, змушений був перейти у 1796 році у православ'я. [21].

Згідно клірових відомостей село до 1849 року належало графам Браницьким. За участь вПольському повстанні онука Браницького в 1831 році Дубечнівський маєток із селами Дубечно, Яревище, Текля, Рокита, Лютка в кількості 1540 кріпосних, 7110 десятин землі і 5379 десятин лісу були конфісковані.[22].

Ерекція на церковні землі надана князем Олександром Сангушком Смоленським була забрана з церкви у XVIII ст., в Холмський архів уніатським єпископом Максиміліаном Рилло. [23].

Цікавий факт, що село Яревище протягом XIX ст. було розділене на дві частини – одна відносилась до Володимирського повіту, інша – до Ковельського, а в XVI ст. частина належала до Любомльського староства, друга до Ратненського староства.

Село, хоч і було побудоване за хутірською системою, постійно розширювалось. Якщо у 1796 році в селі було 52 двори і 244 жителі, то в 1911 році – 145 дворів і 809 жителів.

У 1842 році в селі відкрито церквоно-парафіяльну школу. В 1865 році за державні кошти побудована нова дерев'яна церква, яка відносилась до 5-го округу Володимир-Волинського повіту. [24].

Маючи давню історію Вознесенська церква на поч. XX ст. мала в окрузі найбільше церковної землі – 256 десятин, церковний архів зберігався з 1754 року, а метричні книги - з початку XIX ст.[25].

Село Яревище до початку Першої Світової війни відносилось до Кримненської волості Володимир - Волинського повіту.

У 1919 році Волинь була завойована Польщею. В середині 1920-х рр. більша частина церковної землі с. Яревище конфіскована польською владою.

Описуючи поїздку митрополита Олексія Громадського по парафіях Полісся у 1937 році, протоієрей Михайло Тучемський нагадує, що тут у Яревищах в XVI ст. князь Сангушко заснував монастир і побудував церкву. Монастир був наділений великими угіддями. Ця територія була оточена значним рукавом річки Прип'ять, утворюючи острів, на якому побудована церква. Тому, пояснює автор, селяни не могли селитись на церковній землі (на 1925 рік - 267 десятин), і село було розкидане по хуторах більш як на 10 км. по обидва береги річки. [26].

У 1934 році Олександр Цинкаловський обстежував Любомльський повіт, збираючи архів історії унії,який організував у Львові митрополит Андрей Шептицький. Тоді ж він ознайомився з іконописом і архівом церкви с. Яревище. Частина церковного архіву була взята у Львів.[27].

В 1930-х рр. в селі нараховувалось 6 вітряних млинів. У XV-XVII ст. – вітряних млинів у селі не було, лише 2 водяних млини біля урочища «Загребля» (греблі робили, щоб затримувати воду для млинів).

Своє пояснення має також урочище «Клебанщина» на лівому березі Прип'яті. Там було помістя уніатського плебана (священика) у XVIII ст. З часом перша буква була замінена і урочище отримало теперішню назву.

Назву урочища «Кривець» старожили пояснюють, що там у 1812 році на схід від села відбувся бій між російськими і австро-саксонськими корпусами французької армії, де було пролито багато крові.

Важким для села був період нацистської окупації. Яревище було зайняте німецькими військами 24 червня 1941 року, визволене Червоною Армією – 20 липня 1944 року. [28].

На 1947 рік Яревищанська сільська рада складалась з 2 сіл і 9 хуторів, і входила до складу Заболотівського району.[29].

У 1947 році в селі почали організовувати колгосп імені Мікояна. В 1949 році колективізація була завершена.

В 1957 - 1958 рр. відбулось укрупнення колгоспу з сусідніми – імені Мічуріна та імені Жданова. З відбудовою села почала зростати кількість населення. Станом на 1963 рік тут було 236 дворів. У 8-річній школі навчалось 145 учнів, яких навчали 14 вчителів. Тоді село Яревище відносилось до Любомльського району.

Рішенням виконкому обласної ради від 1962 року місцева Вознесенська церква була знята з реєстрація і закрита. Планували її розібрати, але парафіянам вдалось зберегти храм, і 24 січня 1989 року вона повернута вірянам. Рішенням облвиконкому №76 від 3 квітня 1992 року церкву визнано пам'яткою архітектури. [30].

Експедиція Волинського краєзнавчого музею у 1982 році обстежила церкву с. Яревище.

В 1995 році в урочищі «Прірва», в торфовищі, випадково виявлено човен, видовбаний в колоді довжиною 5,7 м., шириною – 0,7 м. Досліджений археологом Кучінко М. М. і датований ним XVII-XVIII ст.[31].

Недавно виявлено, що дзвін із церкви с. Яревище, датований 1548 роком, був вивезений у 1920-х рр., і знаходиться у володінні архієпископської курії м. Рига. Бронзовий дзвін має напис: «REXOMNIGLORIOSEVENISTIINPACEOUIAESTDEUSPACX» і «1548». Крім того, у верхній частині дзвона вирізьблені слова: «SIELOJAREWISZCZWOLINSK». Висота дзвона – 54 см, діаметр – 71 см.[32].

---

1. Артюх В. Отчет о работе археологического отряда экспедиции «Шельф-85» на территории Волынской области – Львов, 1986. – с. 5.

2. Раппопорт П. Военное зодчество Западно-русских земель X-XIV вв. – Ленинград,1967. – с. 45-47.

3. Раппопорт П. Город Рай. // ACTABALTICO.- Slavica.-Białystok,1969- T .6. – с.175-179.

4. Цинкаловський О. СтараВолинь і ВолинськеПолісся. – Т. 2. – Вінніпег-Канада, 1986. – с. 568-569.

5. Златогорський О., Демедюк С. ДослідженняШацького городища на Волині в 2009 році. // Минуле і сучаснеВолині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковийзбірник. – Випуск 37. – Луцьк, 2010. – с.245-250.

6. CzarneckiW. RozwójsieciosadniczejziemiChełmskiejwlatach 1451-1510 // RocznikChełmski. - T.V. –Chełm,1999.- s.40-41.

7. Гіль А. Холмська православна єпархія до 1596 року. – Т. III. – Люблін-Холм, 1999. – с. 150-151.

8. Акты издаваемые Виленскойкоммиссиею для разбору древних актов.- Т. XXVII. – Акты Холмского гродского суда. – Вильна,1900. – с. XCII.

9. CzarneckiW. RozwójsieciosadniczejziemiChełmskiejwlatach 1451-1510 // RocznikChełmski. - T.V. –Chełm,1999.- s.40-41.

10. Архів Скарбу Коронного. ASKLVIR5, k. 14 v – 15.

11. Реєстр податків встановлених згідно ухвали Кошицького сейму, що зібрані зусиллями шляхетного Петра Марчиновського, тисяцького Белза і збирача земель Белзької і Холмської. – с. 540.

12. Реєстрдодаткових податків зібраних згідноПетриковськоїухвали збирачем Холмського округу Домініком після свята Альберта в році Божому 1564. – с. 338.

13. Архив Юго-Западной России издаваемый для разбора древних актов. Люстрация Любомльськогостароства 1564 г. – Ч.VII. – Т.II. – Киев, 1890. – с. 327, 348.

14. Жерела до історії України-Руси. Люстрація королівщин в Руських землях корони з 1570 року. – Т.VII. – Львів, 1903. – с. 34.

15. ArchiwumPaństwowe w Lublinie, zesp. 9; KsięgiGrodskieChełmskie. Zapisy, sygn.12, s. 486.

16. Акты издаваемые Виленскойкоммиссиею для разбору древних актов.- Т. XIII. – Акты Холмского гродского суда. – Вильна,1896. – с. LXV.

17. Гіль А. Холмська православна єпархія до 1596 року. – Т. III. – Люблін-Холм, 1999. – с. 157.

18. Холмская церковная жизнь.- 1/1906. - №6.- с. 333.

19. НМ у Львові. Відділ рукописів і стародруків. Р.кл-114, к. 126-127 v.

20. Бобрик Вітольд. Розміщення престола в уніатських церквах і практика обходу під час літургії в межах Кашогродського, Любомльського і Ратнівського деканатів // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали X Міжнародної наукової конференції.- м. Луцьк, 17-19. вересня 2003р. – Луцьк, 2003.- С.192-193.

21. ДАЖО. Ф.1. оп.1. сп. 376 (505), с. 309.

22. ЦДІАКУ. Ф. 442, оп. 815. спр.508, арк. 3 зв.

23. ДАВО Ф. 35, оп. 5, спр. 14, арк. 65. Клірова відомість Воскресенської церкви за 1813 рік.

24. ДАВО Ф. 35, оп. 5, спр. 77, арк. 543-546. Клірові відомості Вознесенської церкви за 1900 р.; ДАВО Ф. 35, оп. 5, спр. 67.

25. ДАВО Ф.35, оп. 5, спр. 48, арк. 462-465; ДАВО Ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 1256-1263.

26. Тучемський М. По глухих закутках Волинського Полісся. - Вид. 2-ге. – Луцьк, 2007. – С. 31-33.

27. Шестакова Н. Олександр Цинкаловський та архів історії унії. // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Матеріали V наукової конференції. – Луцьк, 1998. – С.33.

28. ДАВО. Хронологічні рамки окупації німецько-фашистськими загарбниками міст і сіл Волині у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945-х рр. – Луцьк, 1999. - С. 38; Р – 66, оп. 4, спр. 13, арк. 86.

29. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – Київ, 1947. – С. 53.

30. Антонюк Я. Трагедія руйнації храмів. Волинська область. XX століття. – Луцьк, 2014. – С. 257.

31. Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи. – Луцьк, 2003. – С. 198.

32. Campe P. DieKirchenglockenLettlandsvonältesterZeitanbiszumJahre 1860 undihreGiesser, in: ActaUniversitatislatviensis: Architectorumordinisseries, Том 1. - Riga, 1930. - S. 80, 82.

Григорій ОХРІМЕНКО, Ігор МАРКУС,
Тетяна СТРЕМЕНЮК, Олександр МАТЕЙЧУК ***(Луцьк)***

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТУРІЙСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Поліський край – загадковий. Не дивлячись на зусилля археологів багатьох поколінь (Володимр Антонович, Федір Штенгель, Олександр Цинкаловський, Микола Біляшівський, Людвік та Ірена Савицькі, Юрій Кухаренко, Ірина Русанова, Ігор Свєшніков, Володимир Ісаєнко, Леонід Мацкевий, Леонід Залізняк, Віталій Конопля), його давня історія залишається мало відомою, пам'ятки – фрагментарно вивченими.

Турійський район знаходиться не в дуже пониженій зоні, має грунти різної якості. Зокрема, цей